

Montesquieu

| A rómaiak nagysága
és hanyatlása |

Montesquieu

| A rómaiak nagysága
és hanyatlása |

Kossuth Kiadó

A mű eredeti címe:
*Montesquieu: Considérations sur les causes
de la grandeur des Romains et de leur décadence.*
Éditions Garnier Frères, Paris, 1954

Fordította
SZÁVAI JÁNOS

Harmadik, javított kiadás

ISBN 978-963-09-9706-5

Minden jog fenntartva

© Hungarian translation Szávai János 1975, 1997, 2020

© Kossuth Kiadó 1997, 2020

1. Róma kialakulása. Háborúi

Róma, a megalapítása utáni időkben, egészen másfajta látványt nyújtott, mint a mai városok; inkább azokra a krími városokra emlékeztetett, amelyek a hadizsákmány, az öszszeharácsolt állatok és termények megőrzésére épültek. Róma legfontosabb tereinek a régi neve mind ezt a szokást tükrözi.

A városnak még utcái sem voltak, ha utcán a városba futó utak folytatását értjük. A házak minden rendszer nélkül helyezkedtek el, és nagyon kicsik voltak, mert a férfiak, akik vagy dolgoztak, vagy a köztereken tartózkodtak, nem sok időt töltöttek otthonukban.

Róma nagysága legelőször középületeiben mutatkozott meg. Azok az épületek, amelyek hatalmának legszebb bizonyítékai voltak és maradtak, még a királyok idején épültek^(a). Akkoriban kezdett épülni az örök város.

Romulus és utódai csaknem állandóan harcban álltak szomszédaikkal, hogy alattvalókat, asszonyokat, földeket szerezzenek; s a legyőzött nép kincseivel: búzakévékkel és nyájakkal tértek vissza városukba, ahol nagy diadallal fogadták őket. Íme a város későbbi nagyságát megalapozó győzelmek alapvető oka.

Róma jelentősen megerősödött, amikor szövetségre lépett a szabinokkal: ez a nép éppoly vad és harcias volt,

---

^(a) Lásd mennyire csodálta Halikarnasszoszi Dionüsziosz⁽¹⁾ a Tarquinius alatt épült csatornákat. *Római régiségek*, III. könyv, 20. fejezet. Még ma is megvannak.

akárcsak ősei, a spártaiak⁽²⁾, Romulus^(a) tőlük tanulta az addig használt apró argoszi pajzsok helyett a szélesebb pajzsok használatát. Ebből is látszik, hogy a rómaiak azért válhattak a világ uraivá, mert, miközben különböző népekkel háborúztak, mindig le tudtak mondani megszokott harci eszközeikről, ha a sajátjuknál jobbat találtak.

Itália köztársaságaiban ebben az időben azt tartották, hogy azok a szerződések, amelyeket egy királlyal kötöttek, az utódjával szemben már nem kötelező érvényűek: ezt valamiféle emberi jognak tekintették^(b); így a római királyok által leigázott népek a következő király alatt máris szabadnak hitték magukat, és emiatt egyik háború követte a másikat.

Numa hosszú és békés uralma nem emelte ki a közép-szerből Rómát; ha területe nem kicsiny és hatalma nagyobb, Róma minden bizonnyal már akkor híressé válhatott volna.

Róma felvirágzása jórészt annak köszönhető, hogy királyai mind nagy emberek voltak. A történelemben sehol másutt nem találkozunk ilyen kiváló államférfiak és hadvezérek megszakítatlan sorával.

Egy-egy társadalom megszületésekor a közösség vezére teremti meg az intézményeket; később az intézmények formálják az irányítókat.

Tarquinius, bár sem a senatus, sem a nép nem választotta meg, megkoronáztatta magát^(c). A hatalom örökölhetővé vált; Tarquinius abszolút hatalommá tette. Ezt a két fordulatot nem sokkal később még egy harmadik is követte.

(a) Plutarkhosz: *Romulus élete*.

(b) Ez a római királyok történetében végig megfigyelhető.

(c) A senatus egy hivatalnokot jelölt ki az interregnum idejére, aki kiválasztotta a királyt, de választását a népnek még jóvá kellett hagynia. Lásd Halikarnasszoszi Dionüsziosz II., III. és IV. könyv.

Fia, Sextus, Lucretia meggyalázásával olyan tettet hajtott végre, amelyért a legtöbb zsarnok hatalma elvesztésével szokott fizetni; az ily tettekre a nép, rádöbbenve teljes kiszolgáltatottságára, a legszélsőségesebb módon felel.

A nép könnyen elviseli, ha új adókat követelnek tőle, ugyanis arra számít, hogy esetleg neki is lesz valami haszna belőle; de amikor a becsületébe gázolnak, akkor csak a rosszra emlékeznek, s még hozzáképzelt minden lehetséges rosszat.

Lucretia halála persze csak ürügy volt a zendülésre, mert a büszke, nagyrautó, merész és falak közé zárt nép előbb-utóbb vagy lerázza magáról az igát, vagy pedig megszeli.

Két lehetőség állott Róma előtt: vagy kormányt változtat, vagy kicsiny és szegény monarchia marad.

A modern történelemben is találunk egy példát arra, ami akkor Rómával történt, és ez rendkívül figyelemreméltó, mert – bár az emberi szenvedélyek mindig is egyformák voltak s a nagy változásokat kiváltó alkalmak mindig is különfélék – az okok mindig azonosak.

VII. Henrik angol király, hogy a nagyurakat megalázza, növelte a parlament alsóházának hatalmát; Servius Tullius, jóval előtte, kiterjesztette a nép előjogait, hogy megtörje a senatust^(a). A nép azonban vérszemet kapott, és mindkét monarchiát megdöntötte.

Tarquinius portréja sohasem volt túlzottan hízelgő: aki valaha is a zsarnokság ellen szólott, az mind az ő nevét emlegette. Pedig viselkedése szerencsétlensége előtt – amelyet egyébként nyilvánvalóan előre látott, a legyőzött népekkel szembeni jósága, katonái iránti bőkezűsége, s hogy annyi embert tudott érdekeltté tenni hatalma fenntartásában, a középületek, amelyeket emelt, a háborúban tanúsított bátorsága, kitartása a bajban, az a húszéves háború, amelyet ő,

---

^(a) Lásd Zónarasznál és Halikarnasszoszi Dionüsziosznál, IV. könyv.

illetve a még kicsiny és szegény római nép vívott, folytonos leleményei – mindez arra mutat, hogy nem volt megvetendő ember.

Az utókor ítéletei, mint minden más ítélet, a szerencse szeszélyétől is függenek. Jaj az olyan uralkodónak, aki egy hatalomra kerülő párt áldozatául esik, vagy aki hiába próbált legyűrni valamely hosszú életű előítéletet!

Róma elűzte királyait, és évente választott consulok kezébe adta a hatalmat: ez a változás emelte a hatalom csúcsaira. Az uralkodók életében egy ideig a becsvágy a legfontosabb, ezt azután más szenvedélyek, olykor a semmittevés szenvedélye követik; a köztársaság vezetői viszont, akik évente cserélődnek, az újjáválasztás érdekében igyekeznek minél többet tenni, vagyis egy pillanatra sem szűnik becsvágyuk; a senatust folyton arra biztatták, hogy harcba hívja a népet, s egyre újabb ellenségekre hívták föl a figyelmét.

A senatus maga is hajlott a háborúra, mert a nép szüntelen panaszaiba és kéréseibe beleunva, így próbálta nyugtalanságát megszüntetni, és figyelmét másfelé terelni^(a).

A nép pedig többnyire örült a háborúnak, mert a hadizsákmány bölcs elosztása révén hasznot húzott belőle.

Mínthogy Róma nem volt kereskedőváros, és iparral is alig rendelkezett, lakói egyedül a fosztogatásból gazdagodhattak meg.

A fosztogatás tehát tervszerűen folyt, nagyjából ugyanúgy, ahogyan ma a tatároknál.

A zsákmány közös szerzeménynek számított, amelyet szétosztottak a katonák közt^(b), el semmi sem veszett, mert indulás előtt mindenki megesküdött, hogy nem a maga javát nézi. Márpedig a rómaiak minden más népnél jobban

---

^(a) A senatusnak nagyobb hatalma volt a külügyekben, mint a belügyekben.

^(b) Lásd Polübiosz: *Hisztóriai*, X. könyv, 15. fejezet.

adtak az esküre, amely mindig is katonai fegyelmük alapja maradt.

De a városban maradt polgárok is élvezték a győzelem gyümölcseit. A legyőzött nép földjeinek egy részét elko-bozták, azután kétfelé osztották: az egyik részt kiárusították a köz javára, a másikat – a köztársaságnak fizetendő járadék fejében – szétosztották a szegény polgárok között.

A consulok, minthogy csakis egy hódítás vagy egy győzelem után remélhettek diadalmenetet⁽³⁾, rendkívül vad háborúkat vívtak: egyenest nekirontottak az ellenségnek, s elsősorban az erő diadalmaskodott.

Róma tehát állandó, még hozzá rendkívül heves háborúkat vívott^(a); márpedig egy folyton és tervszerűen háborút viselő nemzet végül is szükségképpen vagy eltűnik, vagy pedig leigazza az összes többi nemzetet, amelyek – mint-hogy hol háborúban éltek, hol békében – nem voltak annyira felkészülve sem a támadásra, sem pedig a védekezésre.

A rómaiak viszont rendkívül járatossá váltak a hadi tudományokban. A rövid háborúk tapasztalatai hamar feledésbe merülnek; békeidőben más jár az emberek fejében, hibáikat éppúgy elfelejtik, mint erényeiket.

Az állandó háborúzás másik eredménye az volt, hogy a rómaiak csak akkor kötöttek békét, ha győztek; hisz mire való a szégyenteljes béke, ha utána úgylis harcra kelnek egy másik nép ellen?

Ezért aztán vereségeik csak növelték nagyravágásukat; ezzel azonban megdöbbentették a győzteseket, saját magukat pedig még inkább győzni vágyásra kényszerítették.

Minthogy folytonosan ki voltak téve a legkegyetlenebb bosszúnak, szükségképpen kitartóakká s bátrakká

(a) A rómaiak minden idegent ellenségnek tekintettek. *Hostis* – Varro szerint (*de Lingua latina IV.*) – eleinte olyan idegent jelentett, aki saját törvényei szerint él.

váltak – s ezek az erények elválaszthatatlanok voltak az önbecsüléstől, a család- és hazaszeretettől, vagyis attól, amit az emberek a legtöbbre tartanak.

Itália népei egyáltalán nem használtak ostromgépeket^(a), ráadásul, mivel a katonák nem kaptak zsoldot, lehetetlen volt őket sokáig egy helyben tartani; emiatt azután kevés háború hozott végérvényes döntést. Azért harcoltak, hogy kifoszthassák az ellenség táborát vagy földjeit: a fosztogatás után győztes és legyőzött is visszatért saját városába. Ez magyarázza Itália népeinek ellenállását, és a rómaiak kitartó erőfeszítéseit, hogy leigázzák őket; ez magyarázza, hogy győzelmeik nem rontották meg és nem is tették gazdaggá őket.

Ha gyorsan meghódítottak volna minden szomszédos várost, akkor Pürrhosz, a gallok, Hannibal eljövetelekor már a hanyatlás korát éltek volna; mert – a világ legtöbb országához hasonlóan – túl hamar járták volna be a szegénységtől a meggazdagodásig s a meggazdagodástól az erkölcsi romláshoz vezető utat.

De Róma – minthogy folytonos erőfeszítései egyre akadályokkal találkozottak és hatalma egyelőre csak igen kis területre terjedt ki – lassanként olyan erényekre tett szert, amelyek végzetessé váltak az egész világ számára.

Itáliának nem minden népe volt egyformán harcos természetű: a toszkánokat gazdagságuk és fényűzésük puhí-

---

^(a) Halikarnasszoszi Dionüsziosz kifejezetten beszél róla (IX. könyv), s a történelem be is bizonyítja. Nem értettek a föld alatti aknafolyosók készítéséhez, amelyek az ostromlottaktól védték volna őket: a falakat megmászva próbálták bevenni a várost. Ephorosz írja, hogy Artemón mérnök nagy hadigépeket talált ki, amelyekkel a legnagyobb falakat is le tudták dönteni. Periklész Szamosz ostrománál használta először ezeket, mondja Plutarkhosz (*Periklész élete*).

totta el; a tarentumiak, capuaiak, Campania és Nagy-Görögország csaknem valamennyi városa a semmittevésben és az élvezetekben merült el. De a latinok, a hernicusok, a szabinok, az aequusok és a volscusok szenvedélyesen szerettek háborúzni; Rómát körülfogták, hihetetlen ellenállást tanúsítottak, s a kitartásban tanítómestereinek bizonyultak.

A latin városok a Latinus Sylvius alapította Alba gymmatai voltak^(a). Közös eredetük mellett, közös rítusaik is a rómaiakhoz kapcsolták őket: Servius Tullius^(b) megbízásából olyan templomot emeltek Rómában, amely a két nép egységének a jelképe kívánt lenni. Miután csatát vesztek a Regillus-tónál, a rómaiak együttműködésre és harci szövetségre kényszerítették őket^(c).

A decemvirek rövid életű zsarnoksága idején világosan bebizonyosodott, hogy Róma nagysága teljes mértékben szabadságának a függvénye. Az állam épp a lényegét, a lelkét veszítette el^(d).

A város lakói két részre oszlottak: egyrészt azokra, akik szenvedtek az alávetettségtől, másrészt azokra, akik – csak egyéni érdekeiket tartva szem előtt – alávetették őket. A senatorok, akár egy idegen várost, elhagyták Rómát, s a szomszédos népek sehol sem találtak ellenállásra.

Amikor a senatus végre fizetni tudta a katonákat, hozzákezdtek Veii ostromához. Az ostrom tíz éven át tartott.

(a) Amint az állítólag Aurelius Victoriustól származó *Origo gentis Romanae* című értekezésben olvashatjuk.

(b) Halikarnasszosi Dionüsziosz, IV. könyv.

(c) Lásd Halikarnasszosi Dionüsziosz VI. könyvében az egyik velük kötött szerződést.

(d) Azzal az ürüggyel, hogy írott törvényeket adnak a népnek, magukhoz ragadták a hatalmat. Lásd Halikarnasszosi Dionüsziosz, XI. könyv.

Új hadtudomány, a hadvezetés új módja fejlődött ki a rómaiaknál; egyre jelentősebb sikereket értek el, egyre több hasznot húztak győzelmeikből, egyre nagyobb hódításokat tettek, egyre több gyarmatost küldtek ki, vagyis Veii bevétele valamiféle fordulatot jelentett.

A küzdelem heve mégsem csökkent. Ha nagyobb csapásokat mérhettek is most már a toszkánokra, aequusokra és a volscusokra, a velük addig szövetséges latinok és hernicusok – akik hasonló fegyverzettel és fegyelemmel harcoltak – közben elhagyták őket; a toszkánoknál ligák jöttek létre, és az Itália valamennyi népe közül legharcosabb samnisok vad háborúkat vívtak ellenük.

A zsold bevezetése óta a senatus nem osztotta szét többé katonái közt a levert népek földjeit, inkább más feltételeket kényszerített a legyőzöttekre^(a): azt például, hogy fizessék egy ideig a hadsereg zsoldját, lássák el gabonával és ruházattal.

Róma semmit sem veszített erejéből, amikor a gallok meghódították; a szerteszóródott, de le nem győzött hadsereg csaknem teljességében Veii-be vonult vissza, a nép a szomszédos városokba menekült, és a várost pusztító tűz mindössze néhány pásztorkunyhot pusztított el.

2. A rómaiak hadtudománya

A folyton háborúra készülő és a háborút az egyetlen tudománynak tekintő rómaiak, minden szellemi erőfeszítésüket, minden gondolatukat e tudomány tökéletesítésének szentelték. Bizonyosan valamelyik isten adta a legiók ötletét, mondja Vegetius^(b).

---

^(a) Lásd az akkoriban kötött szerződéseket.

^(b) *Epitoma rei militaris*, II. könyv, I. fejezet.

Úgy gondolták, hogy a legiók⁽⁴⁾ harcosait minden idegen nép fegyvereinél erősebb és súlyosabb támadó- és védőfegyverekkel kell felszerelni^(a).

De minthogy a háborúban olyan feladatok is akadnak, amelyeket egy nehézhadtest nem képes ellátni, azt találták ki, hogy a legió közepén egy könnyűfegyverzetű csapatot helyeznek el, amelyik, mikor támadásba lendülnek, előtör onnét, majd, ha a helyzet úgy kívánja, ismét visszahúzódik. A legiónak lovassága is volt; a menekülőket üldözésére és a győzelem teljessé tételére pedig dárdahajtói és parittyásai, védekezésre mindenféle hordozható hadigépei; hogy szükség esetén elsáncolhassa magát; vagyis, mint Vegetius mondja^(b), afféle mozgó harctér legyen.

Ahhoz, hogy a többiekénél súlyosabb fegyverekkel harcolhassanak, felül kellett múlniok a többieket: állandó munkával erősítették magukat, különféle gyakorlatokkal fokozták ügyességüket, amely tulajdonképpen nem más, mint a meglévő erő helyes fölhasználása.

Manapság a katonák túlzott igénybevétele tönkreteszi a hadseregeket^{(c)(5)}; a rómaiaknál viszont éppen a kitartó munka tette őket ellenállóvá. Ennek oka, gondolom, az lehet, hogy az ő igénybevételeük folyamatos volt; a mi katonáink esetében viszont a legkimerítőbb munka váltakozik a teljes semmittevéssel, ami a lehető legbiztosabb módszer tönkretevésükre.

(a) Lásd Polübiosznál és Josephus Flaviusnál, *De bello Judaico*, III. könyv, VI. fejezet, milyen is volt a római katona fegyverzete. Kévségszerűség van – mondja ez utóbbi – egy megerhelt ló és a római katona közt! „Több mint két hétre való élelmet, mindent, amire szükségük lehet, s erősítő szereket visznek magukkal – mondja Cicero –; s ami fegyvereiket illeti, nem jelent nagyobb terhet nekik, mint akár a kezük.” *Tusculanae disputationes*, II. könyv, XV. fejezet.

(b) II. könyv, XXV. fejezet.

(c) Különösen a földmunka.

El kell itt mondanom, mit írnak a szerzők a római katonák kiképzéséről^(a). Arra szoktatták őket, hogy menetelésben járjanak, vagyis hogy öt óra alatt húsz, olykor huszonnégy mérföldet tegyenek meg.⁽⁶⁾ Menetelés közben hatvanfontnyi terhet vittek. Hozzászoktatták őket, hogy fegyverrel fussanak és ugorjanak; gyakorlatozáskor a közönségesnél kétszeres súlyosabb kardot, gerelyt, íjat adtak a kezükbe, és a gyakorlatozás sohasem szünetelt^(b).

A katonaiskola nemcsak a táborban működött, a városban is volt egy hely, ahol a polgárok gyakorlatozhattak (ez volt a Mars-mező)⁽⁷⁾. Munka után a Tiberisbe vetették magukat, hogy gyakorolják úszni tudásukat, és hogy lemossi magukról a port meg a verítéket^(c).

A testgyakorlatokról ma nincs jó véleményünk; azt, aki túlságosan hódol neki, megvetjük, mert a legtöbb gyakorlat csak pusztá szórakozás; a régieknél viszont minden, még a tánc is, a katonai képzést szolgálta.

Sőt az is előfordul, hogy a háborúban használatos fegyverekkel való túl ügyes bánásmódot nevetségesnek látjuk, mert az egyéni párviadatok szokásának a bevezetése óta a kardvívást a kötekedők és a gyávák tudományának szokták tekinteni.

Azoknak, akik bírálják Homéroszt, mert leírja hőseinek testi erejét, ügyességét, mozgékonyágát, Sallustiust is nevetségesnek kellene tartaniok, mert dicséri Pompeiust, aki

---

(a) Lásd Vegetius, I. könyv. Lásd Titus Liviusnál *Ab urbe condita*, XXVI. könyv, LI. fejezet, milyen gyakorlatokat végeztetett katonáival Scipio Africanus Új-Karthágó bevétele után. Marius idős korában is naponta kijárt a Mars-mezőre. Pompeius 58 éves korában fegyveresen kiállt a fiatalokkal; zabla nélkül lovagolt, és lándzsát vetett. Plutarkhosz: *Marius és Pompeius élete*.

(b) Vegetius, I. könyv, XI., XII., XIII. és XIV. fejezet.

(c) Vegetius, I. könyv, X. fejezet.

„éppúgy futott, ugrott, vitte a terhét, mint korának minden férfia”.

A rómaiak, amikor veszélyben érezték magukat, vagy vissza akartak vágni valamelyik vereségükért, akkor legelőször is megszilárdították a katonai fegyelmet. A latinokkal, ezzel a hozzájuk hasonlóan harcos néppel kell háborúzniok? Manlius⁽⁸⁾ mindjárt a vezetés megerősítésével kezd, és fiát, aki parancsa nélkül mert győzni, megöleti. Vereséget szenvedtek Numantiánál? Scipio Aemilianus először is megtiltja mindazt, ami elpuhítaná őket^(a). Római legiók estek fogságba Numidiában? Metellus a régi szokásokhoz visszatérve mossa le ezt a szégyent. Marius, hogy legyőzhesse a cimbereket és a teutonokat, folyókat térít el medrükből; Sulla annyira megdolgoztatja a Mithridatész elleni háborútól félt katonáit, hogy azok végül, kínjaiktól menekülendő, könnyörögnek, hadd harcolhassanak^(b).

Publius Nasica⁽⁹⁾, bár szükség nem volt rá, hadiflottát építtetett velük. A semmittevéstől jobban tartottak, mint az ellenségtől.

Aulus Gellius⁽¹⁰⁾ helytelenül magyarázza a rómaiaknak azt a szokását, hogy a vétkes katonáknak vérét vették^(c); a valóság az, hogy mivel a katonának semmire sem volt oly nagy szüksége, mint az erejére, ha meggyengítették, azzal le is alacsonyították.

Ezek az edzett férfiak általában egészségesek is voltak. Forrásaink szerint a római hadseregeket, amelyek pedig a legkülönfélébb éghajlatú helyeken háborúztak, betegség jóformán sohasem tizedelte; ma ezzel szemben rendkívül

---

(a) Eladatta a hadsereg valamennyi teherhordó állatát, minden katonának harminc napra elegendő gabonát és hét takarót kellett magával vinnie. Florus, LVII. könyv.

(b) Frontinus: *Stratagemata*, I. könyv. XI. és XII. fejezet.

(c) X. könyv, VIII. fejezet.

gyakran megesik, hogy egy-egy hadsereg szinte semmivé olvad, mielőtt még egyáltalán harcba szállt volna.

Nálunk gyakori a szökés, mert a katonák minden nemzet leghitványabb részét képezik, másrészt egyetlen nemzet nincsen, amelyik fölötte állna vagy fölötte vélne állani a többinek. A rómaiaknál szökés ritkábban fordult elő, mivel e büszke, gőgös, és a többieknek parancsolni tudó népből származó katonák nem alacsonyodhattak le annyira, hogy lemondjanak római voltukról.

Mínhogy hadseregeik nem voltak túlságosan nagy létszámúak⁽¹¹⁾, könnyen gondoskodhattak élelmezésükről; vezérük jobban ismerhette őket, s könnyebben vehette észre a fegyelemsértő vétségeket.

Kemény gyakorlatozásuk, bámulatraméltóan megépített útjaik hosszú és gyors menetelésekre tették képessé őket^(a). Váratlan megjelenésük iszonyú megdöbbenést keltett: főként kudarcaik után bukkantak föl váratlanul, amikor el-lenségeik, győzelmük után, kissé elengedték magukat.

A mai háborúban az egyén mindig a sokaságba veti bizalmát; az ellenfelénél erőteljesebb és edzettebb római viszont elsősorban mindig önmagára számított, magától értetődően bátor volt, vagyis bízott a saját erejében.

Mínhogy mindig az ő csapataik voltak a legfegyelm-zettebbek, még a legrosszabbul indult ütközetben is össze-szedték magukat előbb-utóbb, vagy kitartottak, míg az el-lenség megzavarodott. A legtöbb történet azt beszéli, hogy – bár az elején az ellenfél számbelileg vagy lelkesedés-ben följük kerekedett – végül mégis ők vívták ki a győ-zelmet.

Figyelmük főképp arra irányult, amiben az ellenség fe-lülmúlta őket, és legelőször azon a téren teremtettek rendet.

---

^(a) Lásd különösen Hasdrubal vereségét; s gyorsaságukat Viriatus ellen.

Az etruszkoktól átvett gladiatorjátékok hozzászoktatták őket a vér és a sebek látványához^(a).

A gallok metsző pallosai^(b) vagy Pürrhosz elefántjai csak egyetlenegyszer lepték meg őket. Lovasságuk gyengéit is kiküszöbölték^(c): előbb levették a lovakról a kantárt, hogy heveségüket semmi se fékezze, majd a lovassághoz csatolták a velitest^(d). Amikor a spanyol kardot megismerték, a magukét elhagyták^(e). A hajókormányos tudományát egy gépezettel játszották ki, amelynek leírását Polübiosz hagyta ránk⁽¹²⁾. Végül pedig, mint Josephus írja^(f), a háború meditáció volt számukra, a béke pedig gyakorlatozás.

Ha valamely nemzet természeténél vagy intézményeinél fogva előnyben volt velük szemben, mindjárt utánozták: mindent megtettek, hogy nekik is numidiai lovaik, krétai íjászaik, baleári parittyásaik, rhodoszi hajóik legyenek.

Egyszóval, sohasem volt még nemzet, amely ily körültekintően készült föl, és ily merészen vívta meg háborúit.

(a) Nikolasz Damaszkénosz: Töredék a X. könyvből, amely Athenaiosz, IV. könyv, XIII. fejezetében maradt fenn. Mielőtt a katonák csatlakoztak volna seregükhöz, gladiatorjátékot mutattak be nekik. Julius Capitolinus: *Maximus és Balbinus élete*.

(b) A rómaiak dárdájukkal fogták föl, s így kicsorbították a gall kardokat.

(c) Még jobb volt, mint a kis itáliai népeké. A legjelentősebb polgárokból állították össze, a lovak ellátását közkölségen fedezték. Amikor pedig leszálltak a lóról, nagyszerű gyalogság lett belőlük, mely gyakran eldöntötte a csata sorsát.

(d) Könnyűfegyverzetű fiatalok voltak ezek, a legió legmozgékonyabb katonái, akik a legkisebb jelre fölpattantak a ló farára, vagy, ha kellett, gyalog harcoltak. Valerius Maximus, II. könyv III. fejezet; Titus Livius XXVI. könyv, IV. fejezet.

(e) Polübiosztól töredék, melyet Szuidasz idéz.

(f) *De bello Judaico*, III. könyv, VI. fejezet.

3. Hogyan válhattak naggyá a rómaiak

Minthogy napjainkban az európai népek hadtudománya, fegyverzete, fegyelme és hadviselési módja nagyjából azonos, a rómaiak egykori csodálatos sikereit ma már egyszerűen elképzelhetetlennek tartjuk. A hatalom és az erő megszólása oly aránytalan, hogy ma már teljesen lehetetlen, hogy egy kis állam saját erejéből kitörjön abból az alsórendű helyzetből, ahová a gondviselés juttatta.

Ez pedig gondolkodásra kell készítsen bennünket, mert másképp – hiába tekintjük át – nem értenénk az eseményeket, és a helyzetek különbségét nem érzékelve, még azt hihetnénk, hogy az ókori történelem emberei másfélék, mint mi vagyunk.

Tapasztalatból tudjuk, hogy Európában az egymillió alattvalóval rendelkező uralkodó, ha nem akarja tönkretenni önmagát, legfeljebb tízezer embert tarthat fegyverben: vagyis hadsereggel kizárólag a nagy nemzetek rendelkezhetnek.

Nem így állt a helyzet a régi köztársaságokban, ahol a katonák és az egész nép aránya, amely ma egy a százhoz, gyakran volt akár egy a nyolchoz is.

A régi köztársaságok alapítói egyenlően osztották szét a földeket: ezzel hatalmassá tették a népet, vagyis rendezett társadalmat teremtettek s egyúttal jó hadsereget is, mert mindenkinek egyformán és alapvetően érdeke volt a haza védelme.

Amikor már nem tartották be szigorúan a törvényeket, ők is ugyanoda jutottak, ahol mi vagyunk manapság: néhány ember fukarsága és a mások tékozlása folytán nagy területek összpontosultak kevés kézben, s a gazdagok és a szegények kölcsönös szükségletei megteremtették a kézműipart. Ennélfogva úgyszólván nem maradt több polgár, sem pedig katona, mert a katonák ellátására használt földeket